

Драгиша Бојовић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Центар за црквене студије, Ниш

e-mail: dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ И ВЛАДИКА НИКОЛАЈ

Апстракт: У српској култури и духовности између два рата деловало је неколико изузетних интелектуалаца. Међу њима је било клирика, који су се бавили књижевности, и лаика, који су били одани православној духовности. Између многих стваран је однос сарадње и поверења. Сачувани су и важни текстови о томе. Данас нам се, из тог времена, посебно важним чине сведочанства Григорија Божовића о Владика Николају Велимировићу.

Кључне речи: Григорије Божовић, Владика Николај, православље, Охрид, Жича

Григорије Божовић припада групи водећих српских интелектуалаца између два рата. Можемо слободно рећи да је његов интелектуални профил формиран већ крајем деветнаестог и почетком двадесетог века захваљујући највише богословском школовању у Призрену и Москви. Иако се није остварио као богослов, већ пре свега као књижевник, репортер и национални радник, он се повремено у свом раду дотицао богословских тема, а једна од кључних димензија његове књижевности је православна духовност.¹

Може се рећи да његов богословски потенцијал није био мали. То показује и његова кандидатска дисертација (одбрањена 1905. године на Московској духовној академији), *Сава Немањић, први архиепископ и просветитељ Србије*, која и данас представља једну од најбољих књига о Светом Сави.² Један је од првих српских аутора, који је недвосмислено истакао потребу изучавања богословља Светога Саве сматрајући да се без те димензије не може сагледати целокупно Савино дело.³ Са оваквим његовим

¹ В. Драгиша Бојовић, „Ненадмашни ходочасник”, у: Григорије Божовић, *На хаџилуку*. Путописи и приче о храмовима и духовницима, приредио и предговор написао Драгиша Бојовић, Београд, 2016; Јасмина Ахметагић, *Невидљиво збивање. Православна духовност у прози Григорија Божовића*, Лепосавић, 2012. Видети још радове следећих аутора у зборницима *Језик и стил Григорија Божовића*, *Поетика Григорија Божовића* и *Етика и естетика Григорија Божовића*: Чедомир Ребић, Драгиша Бојовић, Мирјана Бечејски, Александра Костић Тмушић, Сара Јекић, Бошко Миловановић, Владимир Димитријевић, Теодора Бојовић, Јелена Јевтић, Тијана Милентијевић, Слађана Алексић, Небојша Ђокић и Маја Костадиновић (Бојовић, ур. 2006; Андрејевић, Костић Тмушић, ур. 2016; Алексић, Јазић, ур. 2021).

² Божовић је био студент Московске духовне академије, коју је завршио 1905. године. Ментор приликом израде дисертације био је професор Анатолиј Алексејевич Спаски.

³ Григорије Божовић, *Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије*, Ниш, 2020, 216–230.

ставовима српска јавност је упозната тек недавно захваљујући превођењу и објављивању Божовићеве дисертације.⁴

Божовић је, на нашу срећу, припадао оним интелектуалцима којима је национални и државни интерес увек био у првом плану, што није остављало превише простора за испуњавање професионалних или, пак, академских амбиција. Тако је и смисао за научни рад остао на маргини његових интересовања и остварења.⁵

Поред тога што је неко време био професор Богословије у Призрену (од 1905. до 1911, са краћим прекидом због професуре у Битољској гимназији), Божовић је обављао и одговорне црквене дужности. Он је, након повлачења митрополита рашко-призренског Нићифора 1911. године, постао члан Епархијског одбора, који је преузео вођење Епархије. На челу Одбора је био архимандрит Сава Тетовац, а чланови су били још Риста Скакаљевић и Стојан Зафировић. Већ као угледног писца, некадашњег посланика, изузетног интелектуалца, краљ Александар га је 1934. године именовано указом за члана Патријаршијског савета, уз сагласност Патријарха Варнаве.⁶ На првом заседању изабран је у Патријаршијски управни одбор (као члан-заменик). Био је један од челника Православног народног одбора, који је Свети архијерејски синод основао 1937. године.⁷ Основни циљ Одбора је био супротстављање Конкордату, а Божовић је постао један од челника тог Одбора. Мало је познато да је у Краљевини Југославији 1927. године формиран Српско-подкарпатско-руски комитет, састављен од народних посланка, међу којима је био и Божовић, чији је циљ био упознавање јавности са Подкарпатском Русијом, као делом законите јурисдикције Православне српске патријаршије.⁸ Божовић је био и члан бројних удружења, хуманитарних организација, непрестано везан за светосавску Цркву.

О угледу Григорија Божовића говори и чињеница да је често био међу онима који су се опраштали од угледних Срба. У име редакције „Политике” говорио је на сахрани Бранислава Нушића, где је говорио и отац Јустин Поповић.⁹ У име Народне одбране говорио је на сахрани заслужног националног радника и народног посланика Васиља Грђића. Опело је држао Владика Николај, који је том приликом и беседио.¹⁰

Григорије Божовић је одржавао и пријатељске односе са многим српским епископима и митрополитима, нарочито са онима који су водили епархије у данашњој Северној Македонији и на Косову и Метохији. Истичу се односи са митрополитом скопским Варнавом Росићем, потоњим српским патријархом, затим са митрополитом битољским Јосифом Цвијовићем, са епископом Серафимом, злетовским и призренским, као и са епископом Николајем Велимировићем, охридским и жичким. Ова прва тројица су, као и Григорије Божовић, били руски ђаци, а са Варнавом познанство и пријатељство

⁴ Књигу је објавио Међународни центар за православне студије из Ниша 2020. године.

⁵ Божовић, нарочито у својим путописима, оставља значајна запажања из области лингвистике, филологије, историје, историје музике, етномузикологије, етнографије, етнопсихологије итд. Види: Бојовић 2020. Божовић је показивао посебан дар за истраживање карактерологије балканских народа, поред Срба, посебно Арнаута. Остало је забележено да је његове текстове веома ценио Јован Цвијић, који га је са болесничке постеље замолио да спреми један рад о Арнаутима за *Географски гласник* (Развој Цвијићеве болести. По причању др Милорада Драгића, „Политика”, 18. јануар 1927, 3). Први је на ово указао: Богунувић 2019.

⁶ *Правда*, 14. 4. 1934, 9.

⁷ Јевтовић 1996, 110.

⁸ *Правда*, 6. 2, 1927, 13.

⁹ *Правда*, 22. 1. 1938, 4.

¹⁰ *Правда*, 10772, 29. 10. 1934, 5.

траје још из Призрена, где су заједно били ученици Богословско-учитељске школе.¹¹ Потоњи патријарх Варнава је био председник Патријаршијског савета, чији је члан био Божовић. Објављујући путописе из Македоније, Божовић често евоцира успомене на Митрополита Варнаву. Након освећења цркве у Гостивару, митрополит Варнава је позвао свог госта да заједно посете Вруток, живописно извориште Вардара.¹² Патријарха Варнаву, помиње и приликом посете Манастиру Свете Богородице („Поречка ћаба“) и Манастиру Лесново.

Владику битолског Јосифа Цвијовића слика живописним језиком описујући владичански дом у Битољу: „А данас је та кућа наша епископија. У њој станује и делује опет деда-владика, само не стари, који је више личио на каквога анадолскога Карамана но на Бугарина, већ један диван ужички поп, један у исто време ванредно образован прелат православни, преосвећени владика Јосиф Цвијовић. Познати национални работник, јерарх и нове школе и новог духа, новог замаха и нових подвига, тај човек је изабрао за поље рада Битољ, да собом покаже онако исто као и Николај Охридски да хришћанским ратницима још нису прошла времена, нити да за ваљане заточнике може бити тешких попрешта. Још пре овога часа ја сам много слушао о овом владици. Дошао је, унишао у цркву, у ону од тесаника и у ону живу и брзо успео да раскриви срца не само оних који су то чекали, него и оних чијим су душама до јуче витлали грчки и бугарски најамници под високим камилавкама. Постао је, дакле, епископ Јосиф убрзо прави, омиљени народни деда-владика...“¹³

Владике из Македоније Божовић је сматрао примером смирености: „Јер су ове начелнике бугарских банди и националне пљачке замениле владике Николај Охридски, Јосиф Битољски, Серафим Злетовски су дошли на место начелника ‘бугарских банди и националне пљачке.’“ Посебно истиче да „веће смирености од њихових данас у православљу нема.“¹⁴ О Серафиму пише у посебном тексту, као о епископу призренском. Истиче да је он још као епископ злетовско-струмички „уз остале особине показао да на таквим местима не треба избегавати домороце. И још нешто. Да није безначајна каквоћа оно национално каљење под Турцима. Преосвећени Серафим је Призренац и као учитељ прошао је кроз тешку школу по Македонији и Косову.“¹⁵

Пишући о епископима у Македонији, најчешће не одваја Николаја Охридског и Јосифа Битољског. Не заборавља да, поред Владике Николаја, истакне улогу епископа Јосифа Цвијовића: „Кад путник од Градскога пође на запад по Македонији, одмах ће утврдити да су најпунија уста именима владика Јосифа Битољскога и Николаја Охридскога. Ја сам ово успут рашчлањивао и проверавао, јер сам и сам чешће изговарао горњу реченицу. И најзад нашао одгонетку. Немојте да ми се смејете: готов сам да поверујем и у божју благодат. Али оно што није за сумњу и што се може доказати, јесте чињеница да је Јосиф изабрао Битољ, а Николај Охрид. Обојица по својим нагонима, по надахнућима. И срећнијега избора по уједињењу наше цркве није било. Битољ је велико средиште. Са огромном болесном оставштином. И са још неугашеним похлепама. Море, свакојаким. Нећу да их помињем зато што би се на мене љутили и Италијани и Французи, и протестанти и унијати... Ваљао је у Битољ да дође један ужички сељак, један борбени шумадински попа, један здрави православцац, учен и добар као скандинавски пастор,

¹¹ Бован 2007, 406–407.

¹² Божовић 2016, 171.

¹³ Божовић 2016, 315.

¹⁴ Исто, 299.

¹⁵ Божовић 2016а, 465. Пре замонашења радио је као учитељ у Григоријевом Колашину, у Манастиру Дубоки Поток. Види: Божовић 2010, 66.

социјалан као Апостол Павле, а горопадан кад треба као Св. Никола у Никеји. Хе... што да дуљим постао је дедо-владика својем народу...”¹⁶

Посебно значајним и интересантним сматрамо однос Григорија Божовића према епископу Николају кога је називао апостолом и древним учитељем. Тешко је данас реконструисати све елементе тог односа, пре свега због недостатка грађе, али и због својеврсног прогона имена и дела њих обојице.¹⁷ Овде ћемо покушати да представимо једну страну тог односа, пре свега износећи сведочанства која је оставио Божовић о епископу охридском и жичком. Божовићеви сусрети са Владиком Николајем у Охриду су били чести. Сам сведочи да га је „посетио неколико пута и остајао код њега читаве часове.”¹⁸

Григорије Божовић је спадао у оне ретке интелектуалце, који је одлично познавао „обе стране”: и Владика Николаја, који долази у Македонију (са свим духовним и политичким карактеристикама) и Македонију, која дочекује необичног епископа. У време објављивања текста о Владики Николају, *Православско гнездо*, нико од српских интелектуалаца није на такав начин препознао појаву и дарове охридског епископа. Текст је објављен у *Политици* (бр. 7588), 18. јуна 1929. године.¹⁹ Негде тек после 1930. године изузетно позитиван став о Владики Николају формира још један књижевник и новинар, Милан Јовановић Стоимировић, али ће он текст о томе написати, доста касно, 1958. године, који ће, због Стоимировићевог прогона, бити објављен тек 1998. У једном од својих најбриљантнијих портрета Стоимировић између осталог каже: „Одвех је био неинтелигентан српски свет да схвати др Николаја као једну светску величину. Чак ни српски свештеници и теолози нису били интелектуално дорасли да то схвате. Али ће то свакако схватити потомство, које ће морати да га сврста не само међу велике владике и велике историјске личности, него међу светитеље и стубове Српске цркве.”²⁰ У овим Стоимировићевим речима препознајемо не само одјеке неразумевања, већ и асоцијацију на отворене нападе на Николаја и његово дело.

У оне који нису припадали *неинтелигентном српском свету* спада свакако Григорије Божовић. Он је међу првима препознао значај Владике Николаја. Истакао је све његове заслуге и видео у њему оне замахе и напоре, које други нису могли или нису хтели да виде. Као изузетан сликар портрета, Божовић не пропушта прилику да се позабави и његовом спољашношћу, али и унутрашњом дубином поредећи га са великим оцима Цркве као што су Свети Василије Велики и Блажени Јероним.

Скроман амбијент дома и видљиво сиромаштво изненадили су писца, засигурно приликом првог доласка: „У почетку сам имао нелагодан осећај. Трокатни владичански дом, сав трошан као какав стари турски хуђумат од набоја, само што се није срушио. Одаје убоге, подвижничке. А он, сличан ваљда Јерониму Блаженом или Василију Кападокијском, у огромном црном ћулаву место камилавке, седи за дугим неуредним столом, пуним најновијих енглеских издања. Раса овоштала, на грудима крстић и верига од исплетене црне вуне, у руци бројанице од црне коже. Мрка лица, сјајних крупних очију, дубока пријатна гласа и само певушан ваљевски изговор сведочи вам да тај подвижник није скоро дошао из Тиваиде или Курдистана. Гледајући на језеро, право на Манастир Св. Наума, он почиње своју песму као кад је некад беседио: о лепотама овога

¹⁶ Божовић 2016, 331.

¹⁷ Божовић је од стране комуниста стрељан почетком 1945. године, а Владика Николају је забрањен повратак у Србију.

¹⁸ Божовић 2016, 332.

¹⁹ Гр. Божовић, *Православско гнездо*, „Политика”, 18. јуни 1929, 1–2.

²⁰ Јовановић Стоимировић 1998, 23.

језера, о красотама наше старине, о дивном православљу балканском, о једном дубоко истинском хришћанству овога краја.”²¹

Након тога писац истиче карактеристике Николајевог портрета, онако како је овог епископа видео пре његовог доласка у Охрид, а који сматра изузетно важним за њега самога. Посебно истиче чуђење јавности, која није навикла на одрицање и на преданост служби: „Чудили се људи. Они из нашега покољења који честито шире свој видик на јавне послове. И који су са присним дивљењем посматрали духовно уздизање преосвећенога Николаја Велимировића. Његову националну службу. И његово светосавско православље. Оно потврдно, нелажно народно, творачко и политичко до мере. Оно Његошево, којег је он најбољи тумач. Богомдани беседник, велики философ, хришћанин на енглеску руку, расни бојовник духа, дивни носилац шумадинских завета, предодређен да увек буде громовник – да такав човек отиде у заглупље, у заборав, у Охрид?!...”²²

Писац на сугерисану недоумицу или сумњу одговара речима, које су се већ чуле у јавности: „Или је то трагедија, или калуђерска лаж, лицемерство које обично са митром долази!...”²³ А онда одречно узвикује: „Ваистину није тако!...”²⁴ Божовић, као што смо видели, говори да је Владика носилац *светосавског православља*, које ће неку годину касније добити чувену одредницу светосавље.²⁵ То је оно православље како га Божовић схвата и у својој дисертацији о Светом Сави, а за које овде каже да има израз народног карактера и творачке енергије и, што је нарочито важно, не искључује национално и политичко, али у мери која га не угрожава.

Пре него што се позабави чувеним „охридским преломом” Вадике Николаја, писац жели да потцрта карактеристике његове „доохридске религије”, управо да би том прелому дао снажнију димензију.²⁶ Као што се Владика Николај бави религијом Његошевом, тако се Божовић бави религијом Николајевог, али кључним сматра управо онај *прелом* који је га је одвео из Београда у Охрид, као што је био пресудан Методијев одлазак на Олимп или Савин на Свету Гору: „Несумњиво, религија Николаја Велимировића није никад била површна ни лажна. Иако уобличен на Западу, иако је он углавном богослов протестантски и англикански, овај Ваљевац опет је од свих примеса сачувао лично своју дубину духа и своју, само школом разрађену, философију. У том погледу он је сличан Његошу: његова метафизика има и снажан осећај и још снажнију основу. Његова је религија његова лична израђевина, али искрено усађена у његов дух. Нама се некад чинило да је помало будистичка, помало пантеистичка у новом изражају. Но мало православска као и код Његоша, још мање црквенска. А свака истинска религија снажно хоће да се шири, тражи погодну земљиште, тежи к подвигу. Растко Немањић није из пуне таштине побегао у Св. Гору и натукао црну ризу. Нису људи тек на празно ишли у пустиње пред сваки свој велики узмах. Да у својој подсвести Методије Солунски није предосећао своје словенско апостоловање не би утекао на Олимп...”²⁷

²¹ Божовић 2016, 332.

²² Исто, 331.

²³ Божовић 2016, 331.

²⁴ Исто, 331.

²⁵ Шијаковић 2019.

²⁶ Око шест деценија касније, у првој одбрањеној докторској дисертацији о Владики Николају код нас, такође се истиче значај његовог боравка у Охриду: „Духовни и пастирски рад, боравак у ‘свештеном граду’ Охриду, колевци словенске писмености и култури, био је од пресудног значаја за Владика Николаја. Тада долази до извесног преображаја његове личности, што ће се битно одразити и на његово стваралаштво” (Биговић 1998, 39).

²⁷ Божовић 2016, 332.

Одлазак Владике Николаја у Охрид, како га разуме Божовић, а то ће се потврдити, био је онај чин који претходи великом узмаху. Пре великог узмаха, Владика је осећао потребу за смирењем. Он Божовићу управо то и казује: „Овде ваља човек да се смири. Овде је потребно подвижништво ако се жели служба духу и народу.”²⁸

Ретко се у литератури о Владики Николају могу наћи лепши обриси његовог портрета од надахнутих речи Григорија Божовића. Одличан познавалац Николајевог преображаја, изузетан психолог и философ православља, Божовић је само са неколико реченица успео да обухвати суштину „охридског прелома” Владике Николаја и смисао његове нове мисије, називајући га, истовремено светитељем: „У Охриду је Николај Велимировић преживео свој коначни прелом. Предосећао је он још у Београду да доле на југу код простог и побожног народа још живи вера као најјача жива сила. Једна сила још потребна нацији. Дошао, видео и уверио се. И наново се открио самом себи као некад Буда, као некад наши стари калуђери. Снажно, као што му је и спољње обличје, прешао је преко Рубикона. Од гласитога, много помоднога прелата са најружичастијим изгледима постао је тајанствени смиреник. Први беседник земље, спустио је глас да га мали схвате, а не да му се диве. Редак уметник, писац израђена китњаста слога отурио је на страну велике књижевне прохтеве и пише обичне омилије за народ. Дубоки философ спустио се да проучи ону неупадљиву науку народа и краја, на којој се држи живот, држи снага нације за њено обнављање у свој свеструкости његовој. Од блиставога јерарха, деспота треће и највеће наше патријаршије, Николај Велимировић је постао смирени маћедонски дедо-владика, свој лични Велики инквизитор, а прави светац и беспрекорни властелин маћедонске православне душе и – на крају, прави, тек данас, православац...”²⁹ Последња реченица у претходном цитату ефектно показује узрастање Владике Николаја од богослова под утицајем Запада до смиреног владике и правог православаца.

Колико нам је познато пре Божовића нико није истакао, на овако сликовит начин, линију преображаја Владике Николаја, која истиче кључне резултате тог преображаја: монашко смирење, прелазак од филозофије на народну науку, од високог књижевног стила и беседништва на пастви примерене омилије. А кључни резултат, који истиче Божовић, јесте тај да је тек у Охриду постао прави православац.

Ово питање заокупља и наше савременике. Тако, на пример, Митрополит Јован наводи разлоге ове промене: „Они који су га познавали причају да се он у Охриду поприлично променио, и то вероватно из два разлога: прво, зато што је дошао у једну средину која има дубоко историјско памћење за славну прошлост; друго, зато што је већ почео да живи и размишља као Пастир, а не само као интелектуалац.”³⁰

Разговори између Владике Николаја и Григорија Божовића били су веома дуги, а разговарало се о озбиљним политичким темама. Божовића је посебно интересовало мишљење Владике Николаја о Македонији и „Маћедонцима”. Његове речи и данас звуче пророчки и указују на грешке које су почињене: „Слушајте, ја сам хришћанин и богомолац. Али јасно ово видим и гласно ћу рећи: у Маћедонији не постоји више национално питање. Само је потребно још ближе духовно уједначавање. Као најважније, као од највеће потребе, за сада ја бих овако заокружио: ‘Не дирај Маћедонцу у веру и раду!’ То јест, ту веру ваља чувати и неговати. Ми Србијанци смо у извесном погледу незгодни. Непобожни смо, не идемо у цркве, не маримо за верски живот, галантни смо, псујемо безбожно до највећих светиња. То Маћедонац, као ни уопште сви људи из бивше Турске, нити могу да схвате, нити да опросте. То је погрда највеће њихове светиње...

²⁸ Божовић 2016, 333.

²⁹ Исто, 332.

³⁰ Митрополит велеско-повардарски Јован 2003, 465.

Даље, Маћедонац је у Турској навикао да ради рад какав хоће, и у том погледу уживао је американску слободу. Србија му је донела политичку слободу, али рад скучила и ограничила разним законским формалностима. На сваком кораку контрола, забрана, запт, док би ваљало много што сабразити стварном животу. Ваља потпуно ослободити маћедонску работу, рад!... Јер Маћедонија треба да обнови националну религију и рад као по божјем предодређењу...³¹

Чак и они који су злурадо писали о Николају, признали су да је његова мисија у Македонији, за разлику од већине намештеника и политичара, била успешна. Сам Владика је често критиковао државне службенике у Македонији. На другој страни, комунистичка пропаганда после рата покушала је да злонамерно представи његов рад у Македонији.³²

Божовић ће се и након одласка Владике Николаја из Охрида сретати са њим. Посећивао га је у Жичи (од 1934. године постаје епископ жички), а обиласци манастира Жичке епархије, саме Жиче, као и разговори са Владиком у њој, доносе другачију тематику од оне охридске. Овде је у првом плану неимарски рад Епископа Николаја и његове визије везане за Жичу. Григорије Божовић у „Политици” доноси опширан прилог о свеобухватној обнови у Жичи: „Владика Николај и уметник барон Мајендорф сад се труде да открију првобитну боју Жиче и да је саставе. Иначе је овде све у знаку грађења. Највиша установа српске цркве још пре неку годину одлучила је да обнови Жичу и тај је посао, тежак и деликатан, поверила охридском дедо-владици. Да би првопрестона црква поново засјала и доказивала покољењима да смо и царовали и веру носили. Купи се пара по пара, проси се по народу за ово велико дело. Краљеви су ту крунисани и помазивани, одатле је Сава Немањић почео рад да чврсто удари основе нацији, држави и цркви, те да га онако омрзне Димитрије Хоматијан, јер за њега није био калуђер и епископ, но војвода, државник и принц. И да га до данас не заволи нико ко није волео нас и нашу слободу, и духовну и физичку...”³³ Божовић даље пише опширно о неимарском труду Владике Николаја, о подигнутим конацима и другим зградама, као и о фрескама које у дворници за народ живопише барон Никола Мајендорф: „У челу је тајна вечера из Старога Нагоричина. Одатле надесно, средином зидова, иде унаоколо живот Св. Саве по хилендарској концепцији, који ће се симболично завршити савременим даном српске цркве, лево до ‘Тајне вечере’. Изнад прозора биће у мањим портретима изложени, здесна хришћански подвижници, а слева српски светитељи, владари и заслужни јерарси. Орнаментика је српска средњовековна и савремена народна шара. До ове је зграде нова црквица Св. Саве, која се већ завршава и коју је такође живописао барон Мајендорф, аутор живописа у краљевској цркви Св. Андреје на Дедињу, многих радова у Цркви на Опленцу и Цркве у Опарићу, чији се живопис и по концепцији и по изради толико многима свидео.”³⁴

Божовић ни у овом тексту не може без импресија о Николају. Додаје и Владикину причу како је у Жичи пронађена вода: „Пред подне је у порту сишао владика, скромно одевен по обичају и са палицом у руци. Пришао сам му. Бејаше озбиљан, али бодар и некако преко обичаја снажан. Рекох му да сам обичан посетилац само побожан поклоник и нека се не боји никаква мојега писања. О светињама нације тешко се пише, рекох му узгред. Он ме топло погледа и лако прозбори да верује у српску звезду, да један народ који је имао смисла за Студеницу и Жичу мора бити свет и несмртан, па ме проведе

³¹ Божовић 2016, 333.

³² Митрополит велеско-повардарски Јован 2003, 462.

³³ Божовић 2016, 727.

³⁴ Исто, 727.

кроз порту и показа место кроз које испод десетину метара струји јак млаз воде и где ће се подићи „Богојављење”, свечани кладенац манастирски. -Велику сам бригу имао за воду, јер ње није било у близини – прича владика. – А знао сам да немањићи манастир није могао бити без воде, било изворне било доведене. Па сам позвао из Врњаци цвећара Чеха Павелку. Пошао је преда мном кроз порту. Овде је застао и десна му рука задрхтала. Пошао је даље наниже кроз врата и зауставио се код данашњег бунара. Ту смо почели копати и од силне бујице једва смо озидали бунар. Били су ми раније инжењери хидротехничари, па су само угињали раменима. А мој пан Павелка пошао је кроз порту навише до гробља и по дрхтању своје десне руке обележио правац струје одавде до горе. Само што још не знамо да ли је то водоводна или која друга струја...”³⁵

За крај разговора Божовић оставља да саопшти читаоцима визију Николајевог Жиче: „После ме је владика повео на сам јужни бедем. Погледао је на цркву, па околину, на бојну лепоту око нас, јер тога тренутка се сунце беше пробило кроз облаке, па поче оним својим неодољивим гласом пророка и визионара: – Можда нећу дочекати, али да речем нека се зна. Жича ваља да буде не музеј него пантеон српски, национални и црквени. Бог не даје сваком народу тако богату историју као што је нама даровао. Видиш ли целу ову страну некадање тврђаве. Ту ваља подићи зграду и дворнице за скуп народа, за омладину, за народни универзитет. Нашим уметницима хтео бих да оставим ову идеју. Да у једној главној дворници кичицом изразе кроз историјске симболе српске цркве њен удео у порасту хришћанства и православља, јер смо одиста приличан чинилац њихов, јер смо свет народ по прошлости као иједан други, а затим у другој мученички период наш и васкрсе. Робовање, мучења, Макарије, Капетан Коча, Карађорђе, Милош, Петар, велможе наше мача и духа, поштења и чојства... А, зар то не би био најприкладнији универзитет за омладину о одмору и празницима?...”³⁶

Други важан мотив Божовићевих путописа из Жичке епархије је обнова овчарско-кабларских манастира (које назива *Мала Света Гора*) и улога Владике Николаја у томе. Осим успостављања опште улоге манастира, Божовић обавештава читаоце да Владичина намера има троструки циљ: да се потврди улога шумадијског православља, улепшавање клисуре и привлачење путника и ходочасника, стварање услова да и сиротиња има летовалишта и одмаралишта при манастирима. У Овчару је Владика „већ подигао леп павиљон за бањску сиротињу и допустио Благовештењу да прима колико год може од оних посетилаца који у Овчарској Бањи не би могли наћи стана.”³⁷

Захваљујући Божовићевим путописима, српска јавност је имала прилику да, поред информација о познатим манастирима, чује једну занимљиву причу о једном необичном светилишту, које је открио Владика Николај: „Уз Мораву, на два километра од Благовештења где су манастирске ливаде ‘Кађенице’ на десној страни реке, недавно је откривена у стени једна велика сталактитска пећина пуна људских костију, људи, жена и деце. Владика Николај је просекао стазицу до тога готово неприступачнога крша и у камен усекао степенице да се пећини приђе. Сад посетиоци Манастира и Бање не остављају а да не посете ту пећину и припале воштаницу некадашњим мученицима. Пећина је рашчишћена, кости прикупљене на велику гомилу и ту ће се уредити једна капелица. То је био збег. Прича је мутна. Али лекари тврде да кости нису тако давнашње. Отприлике од Кочине Крајине до Првога устанка. Раја се овде склонила у збег, и по свој прилици кроз неки још непронађени улаз, јер се кроз овај док није био проширен једва човек могао провући. По причи Турцима неко проказао збег. Они дошли на Кађенице, па

---

³⁵ Божовић 2016, 728.

³⁶ Исто, 728.

³⁷ Божовић 2016, 734.

не могавши збегу ништа, навалили са Кађеница овсено сноплје и угушили све што је било у пећини!...³⁸

То је била добра прилика да читаоци „Политике” чују апел: „Владика Николај не може без узбуђења и суза да прича о откривању ове пештере. Она је, по њему, један докуменат и једна слика страдања, грознога мучења Србије и Шумадије. Па би желео да покољења то не забораве, да би више волела родну грудну и боље разумевала напоре за сутрашњицу: – Ваљало би да ме добри људи помогну да то свето место осветим како треба и нараштајима посветим... Био бих им захвалан као год и онима који ми помажу да васкрснем Жичу... Један по историји и судбини свети народ не ваља да заборави своја света места... Напиши штогод о том збегу, нека зна Шумадија!...³⁹

Божовић износи и примере који показују да се Владика није посветио само обнови Жиче, већ и оних оронулих овчарско-кабларских манастира. Као пример наводи Свету Тројицу: „Но, у добри час је пристигао владика Николај. И оценио уметничку и историјску вредност овога споменика и могућност манастирску на овом месту. Заповедио је Сретењу да нађе средства, нашао вредног игумана Атанасија Ђокића, нашао и довео даровита и смелога инжењера, који је дренажом спасао основе од воде и једном железном утегом не само потпуно стегао зидове но и исправио цркву и тако обновио да се за њу више не треба бојати. Шумадији је ујемчен један њен редак споменик, једно њено врло срећно неимарство. Кад се ово дело забележи у заслугу томе инжењеру обнављачу, ваља нагласити још већу заслугу обновитеља: по мојем гледању владика је овим више задужио цркву и Шумадију него оним обнављањем из темеља манастира Вазнесења, које је такође сјајно подигнуто и око њега много бриге утрошено, али једна Тројичка црква као старински споменик више вреди од свих зидања што ће настати у Овчару и Каблару...⁴⁰

Доста касније, 1940. године, о улози Владике Николаја у обнови Жиче и овчарско-кабларских манастира пише Исидора Секулић истичући смисао вокације на примеру овог српског пастира: „Вокација, то је посебан задатак од Бога, и од народног опредељења. Задатак по вокацији испуњава се, дакле, и тешко и са заносом: некада у напору робовском, некада у срећи радосника који види да настаје нешто што други људи не виде (...) Господин Николај је духовни неимар: иде за вокацијом; сарадници су му прости безимени људи, у већем броју од именованих и знаних, јер је у простих већа радост од давања.⁴¹

Обнову многих храмова Владика Николај је учинио и у Охридској епархији. Због великих подухвата у Жичкој епархији, о овим прегнућима Владике Николаја мање се говорило. Божовић, међутим, бележи и такве примере: „Требишки Ханови, на самом путу Охрид–Дебар, на левој обали Дрима и сад су врло живо место и средиште Дебарског Дримкола. Непосредно изнад њих је Требишки манастир испод села Требиште које је остало у Албанији. Овај манастир, прво – незнабожачко требиште, светиште, па манастир и развалине – сад обнавља Владика Николај, те ће и долина Дрима на једном ванредном лепом месту имати манастир да путник сврати као год и у Св. Јована Бигорскога горе на Радици. Изванредни су изгледи одавде и ка Дебру и ка Струзи. Дримово ждрело је већ окићено шумом: неколико година забране учиниле су да она букне и да цео овај пут начини врло свежим и пријатним. А Дебарски Дримкол, жупа на левој обали Дрима, почиње од села Отишана (по садашњој подели, а управо почиње од овога места) до реке

³⁸ Исто, 736.

³⁹ Исто, 736.

⁴⁰ Божовић 2016, 745.

⁴¹ Цитирано према: Секулић 2003, 176–177.

Јабланице, до села Пискупштине, одакле почиње Охридски Дримкол. Друге две границе су му Дрим и планина Јабланица, тачније арбанашка граница.”⁴²

Григорије Божовић не заборавља да, поред задужбинарске делатности, истакне изузетну важну мисионарску улогу, коју је Владика Николај имао у Србији, тако да су се Шумадија, као и други делови Србије, могли уздићи и постати равни са оним српским крајевима где је православље било снажно утемељено:(...) „Страх од таквих утисака спопадао је и наше свештенство. Јер сваки уман и на истинској служби свештеник могао је брзо да стекне обратно мишљење. Др Николај Велимировић требало је само да заустави своје очи на своју Србију и да је и у овом погледу до суштине сагледа. Тај владика, обогашен искуством посматрања и доживљавања у Јужној Србији, из Жиче је ускликнуо да је сељак побожан и окрепио веру да се за то не боје сви они који су се бојали и имали за будућност нелагодна предосећања. Нарочито када су се правила поређења са српским православљем у Јужној Србији, Босни и оном широком појасу од Јасеновца до Шибеника.”⁴³

Можемо закључити да су, упркос неповољним историјским околностима након Другог светског рата и трагичној судбини Григорија Божовића, као и изгнанству Владике Николаја, сачувана важна сведочанства о улози епископа охридског и жичког у духовној обнови српског народа. Посебно сматрамо важним она Божовићева запажања која говоре о преображају самога Николаја, о његовом смиривању у Охриду и националним и духовним узлетима у Жичи. Све је то могао запазити и записати само писац великог искуства, коме су, такође, национални и духовни узлети били иманентни.

Извори

Божовић, Григорије (2016): *Путотиси*, приредио Јордан Ристић, Београд: Завод за уџбенике.

Божовић, Григорије (2016а): *На хаџилуку. Путотиси и приче о храмовима и духовницима*, приредио и предговор написао Драгиша Бојовић, Београд: Службени гласник.

Литература

Алексић, Слађана; Лазић, Небојша ур. (2021): *Етика и естетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица, Зубин Поток: Филозофски факултет, Стари Колашин.

Андрејевић, Даница; Костић Тмушић Александра, ур. (2016): *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица, Ниш, Зубин Поток: Филозофски факултет, Стари Колашин.

Ахметагић, Јасмина (2012): *Невидљиво збивање. Православна духовност у прози Григорија Божовића*, Лепосавић: Институт за српску културу.

Бован, Владимир (2007): *Призренска богословија*, Ниш: Српска православна богословија Светог Кирила и Методија.

Богуновић, Слободан Гиша (2019): *Људи Политике: лексикон сарадника (1904–1941)*, Београд: Политика.

Божовић, Григорије (2020): *Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије*, Ниш: Међународни центар за православне студије.

---

⁴² Божовић 2016, 1410.

⁴³ Божовић 2016, 1516.

Бојовић, Драгиша ур. (2006): *Језик и стил Григорија Божовића, Косовска Митровица*, Зубин Поток: Филозофски факултет, Стари Колашин.

Бојовић, Драгиша (2010): *Манастири у Старом Колашину*, Ниш: Центар за црквене студије.

Бојовић, Драгиша (2016): „Ненадмашни ходочасник”, у: Григорије Божовић, *На хаџилуку*. Путописи и приче о храмовима и духовницима, приредио и предговор написао Драгиша Бојовић, Београд: Службени гласник.

Бојовић, Јована (2020): *Лингвистичка запажања Григорија Божовића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 68 (1), 169–185.

Јевтовић, Миленко (1996): *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*, књ. I, Зубин Поток, Приштина: Стари Колашин, Нови свет, Институт за српску културу.

Јован, Митрополит Велеско-повардарски (2003): *Неки аспекти из пасирског рада Владике Николаја у Охриду и Битољу*, Свети Владика Николај Охридски и Жички. Текстови и сведочења. Симпосион, Жича, Краљево.

Јовановић Стоимировић, Милан (1998): *Портрети према живим моделима*, приредили Стојан Трећаков и Владимир Шовљански, Нови Сад: Матица српска.

Секулић, Исидора (2003): *Николај – Жича – српски народ*, Свети Владика Николај Охридски и Жички. Текстови и сведочења. Симпосион, Жича, Краљево: Епископска епархија жичка, Свети манастир Жича.

Шијаковић, Богољуб (2019): *Светосавље и философија живота*, Нови Сад: Православна реч.

Dragiša Bojović

GRIGORIJE BOŽOVIĆ AND BISHOP NIKOLAJ

Several outstanding intellectuals were active in Serbian culture and spirituality between the two wars. Among them were clerics, who were engaged in literature, and laymen, who were devoted to Orthodox spirituality. A relationship of cooperation and trust was created among many of them. Important texts about it have been preserved. Grigorije Božović's testimony about Bishop Nikolaj Velimirović from that time seems particularly important to us.